

Spółeczność żydowska w okupowanym Krakowie

Getto krakowskie
(III 1941- III 1943)

dr Martyna Grądzka-Rejak
MGW

Polityka okupanta wobec Żydów

- Etap pierwszy – oznaczenie w społeczeństwie i początkowe represje
 - – powstanie „żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej”
- Etap drugi – Akcja „Reinhardt”
- Etap trzeci – Judenjagd – „polowanie”

Żydzi krakowscy po wybuchu II wojny światowej

Im bliżej 1939 r., tym częściej zdarzały się ucieczki pojedynczych rodzin żydowskich wywodzących się z asymilatorskich kręgów na Zachód, ludzi zamożnych, lękających się inwazji Niemiec hitlerowskich. Niemniej o jakiejś panice nie było mowy, choć ludność żydowska w odróżnieniu od reszty społeczeństwa wykazywała czujność.

Stanisław Dobrowolski

Miasto wyglądało, jak wymarłe. Grasowała tylko szumowina, wojsko. Gdzieś urządzano obławy na Żydów do robót. Później łapano też aryjczyków, których nigdy nie mijало to, co spotykało Żydów, zachodziła tylko różnica w skali.

Zenon Szpingar

Już we wrześniu 1939 r. w mieście zaczęła się rabunkowa konfiskata mienia żydowskiego. Opróżniano sklepy, magazyny, ładowano towary na auta ciężarowe i wysyłano w głąb Rzeszy. Opróżniano także mieszkania żydowskie i oddawano je przyszłym urzędnikom i pracownikom niemieckim.

Kraków zaczął zapełniać się Żydami z zagranicy, przybyłymi do Polski na skutek prześladowania ludności żydowskiej w Niemczech, co znowu zaostrzyło u nas stosunek ludności chrześcijańskiej do ludności żydowskiej.

Wincenty Bogdanowski

Liczebność społeczności żydowskiej w Krakowie

- Wg spisu z 1931 r.:
 - Kryterium językowe: 45 828 osób
 - Kryterium religii: 56 515 osób
- Wg rejestracji Żydów jesienią 1939 r.
 - 68 482 Żydów
 - Niemal 28% z tej liczby, tj. 19 732 osoby, stanowiły dzieci w wieku poniżej 16 roku życia

Przesiedlenia z Krakowa w 1940 r.

Dla uniknięcia osiedlenia się żydów na terenach, gdzie nie są pożądani, wysiedlenie przeprowadzone będzie przez władze. Żydzi, którzy nie są w posiadaniu dokumentu odroczenia, mają się zgłosić w Biurze Uchodźców Szefa Okręgu w Krakowie, przy ul. Pawiej nr 3, a mianowicie: Żydzi o nazwisku z literą początkową: A–D w dniu 2 grudnia 1940 r.; E–J w dniu 4 grudnia 1940 r.; K–O w dniu 6 grudnia 1940 r.; P–T w dniu 9 grudnia 1940 r.; U–Z w dniu 11 grudnia 1940 r.

25 listopada 1940 r. gubernator dystryktu krakowskiego dr Otto Wächter

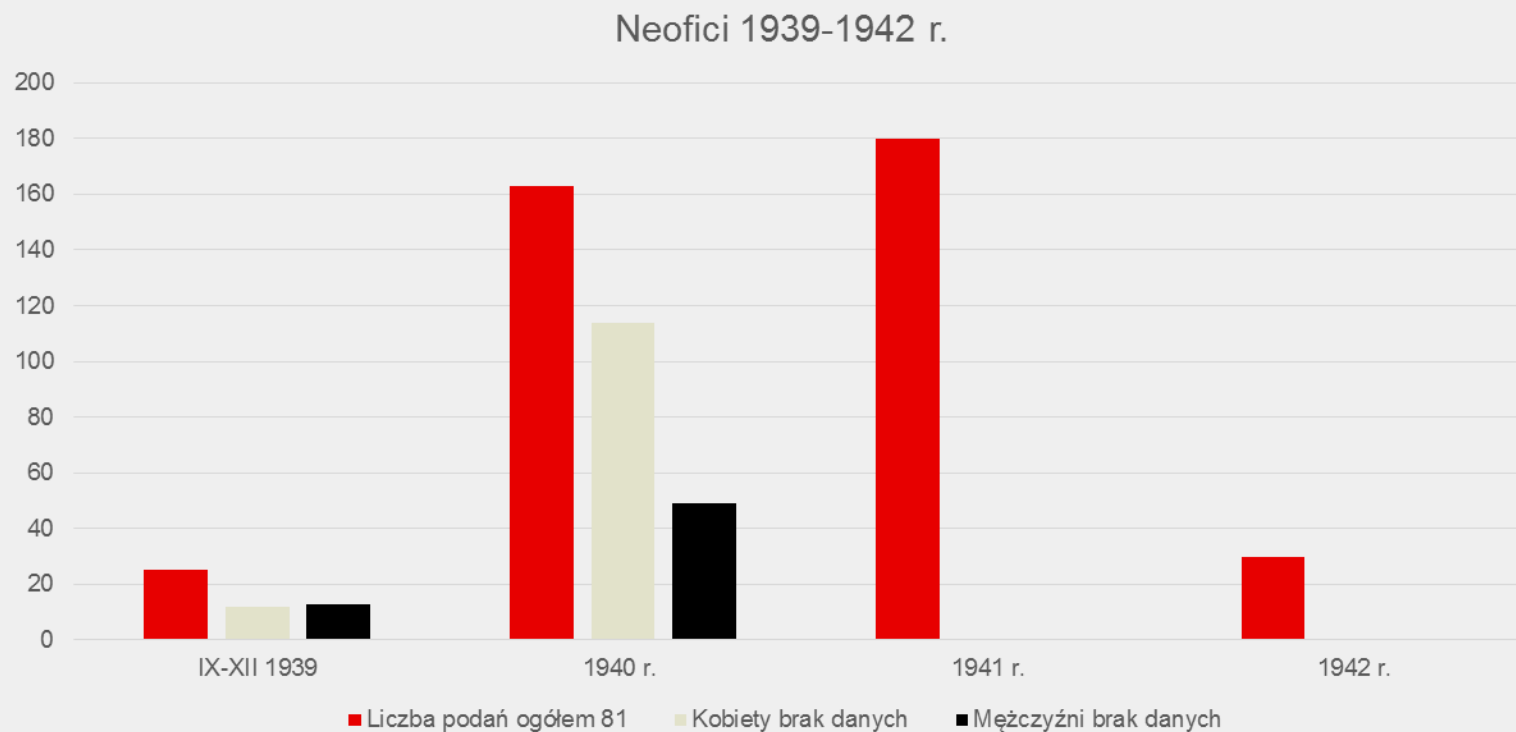

Instytucje utworzone z rozkazu okupanta

- Judenrat – od 8 września 1939 r.
- Ordnungsdienst – 5 lipca 1940 r.

Neofici (1939-1942)

Utworzenie getta w Krakowie

- 3 marca 1941 r. – decyzja szefa dystryktu Otto Wächtera, o utworzeniu getta
- 20 marca 1941 r. - górna granica na przesiedlenie
- Podgórze zamiast Kazimierza

ZARZADZENIE

Przedmiot: Utworzenie dzielnicy mieszkaniowej dla żydów w Krakowie.

Ze względów zdrowotnych i policyjnych konieczne jest umieszczenie ludności żydowskiej miasta Krakowa w osobnej dzielnicy, stanowiącej żydowską dzielnicę mieszkaniową.

Zarządza wobec tego:

1. Wzrost natężenia życia w tej dzielnicy miasta Krakowa, położonej bliżej centrum miasta, w której w sposób regularny wzniesiono w ostatnich latach wiele nowych budynków, wskazuje na konieczność utworzenia w tym miejscu dzielnicy mieszkaniowej.
2. Granice żydowskiej dzielnicy mieszkaniowej są następujące:
 - Narutowicza ul. Brodnickiego, ul. Brodnickiego do narożnika Rynku Podgórskiego.
 - Rynek Podgórski ul. do narożnika ul. Lewowskiej.
 - Narutowicza ul. Lewowskiej, Rynek Podgórski ul. Parkowa ul. do narożnika ul. Szkolnej.
 - ul. Szkolna ul. do narożnika ul. Tatarskiej.
 - Od ul. Tatarskiej wzdłuż ścieżki prowadzącej przez Kolumnę szwedzką do ul. Rakowickiej ul. do ul. Lewowskiej naprzeciwko ul. Tatarskiej.
 - Kolumna szwedzka ul. Tatarskiej, wzdłuż granicy parceli ul. do ul. Narutowicza.
 - Kolumna szwedzka ul. do ul. Narutowicza, wzdłuż granicy parceli ul. do narożnika ul. Dobrowolskiego.
 - Od narożnika ul. Dobrowolskiego, wzdłuż ul. do ul. Tatarskiej, ul. Tatarskiej ul. Traugotta i ul. Kapki.
 - Ul. Kapki ul. do ul. Piłsudskiego.
 - Narutowicza ul. do ul. Na Złotej ul. do narożnika ul. Nadwiślańskiej.
 - Ul. Nadwiślańska ul. do ul. Krakusa.
 - Ul. Krakusa ul. do narożnika ul. Wile Szwecji.
 - Ul. Wile Szwecji ul. do narożnika ul. Józefińskiej.
 - Ul. Józefińska ul. do narożnika ul. Brodnickiego.
3. Ludność żydowska mieszkająca w dzielnicy żydowskiej, dzielnicy mieszkaniowej, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
4. Zgodnie z wytycznymi, które do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
5. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
6. Ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
7. Ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
8. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
9. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
10. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
11. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
12. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.
13. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej. Wskazuje się, że ludność żydowska, która do dnia 20 marca 1941 r. przekroczyła liczbę 1000 osób, musi być przeniesiona do dzielnicy mieszkaniowej.

Szef Okręgu Krakowskiego
Dr. WACHTER
Gubernator

Kraków, dnia 3 marca 1941.

ANORDNUNG

Betrifft: Bildung eines jüdischen Wohnbezirkes in der Stadt Krakau.

Sonstige wirtschaftliche und politische Erwägungen machen es notwendig, den jüdischen Bevölkerungsteil der Stadt Krakau geschlossen in einem besonderen Stadtteil als Judenwohnbezirk unterzubringen.

Ich ordne daher an:

1. Die Stadtteil Krakau wird mit sofortiger Wirkung als in sich geschlossener jüdischer Wohnbezirk geteilt, in dem alle in der Stadt wohnenden Juden Wohnung zu nehmen haben. Innerhalb des jüdischen Wohnbezirks ist der Juden der Wohnbezirk unterteilt.
2. Der Judenwohnbezirk der Stadt Krakau wird vom übrigen Stadtgebiet durch folgende Straßen abgegrenzt:
 - Ul. Józefińska und ul. Brodnickiego, ul. Brodnickiego bis Ecke Rynku Podgórski.
 - Front Rynku Podgórski bis Anfang ul. Lewowskiej.
 - Ul. ul. Lewowskiej, Front Rynku Podgórski und ul. Parkowa bis Ecke ul. Szkolna.
 - ul. Szkolna bis Ecke ul. Tatarskiej.
 - Von ul. Tatarskiej entlang des freien Stützbrückenbündels parallel zur ul. Wybrzeża bis ul. Lewowskiej gegenüber von ul. Tarnowskiego.
 - parallel zur ul. Tarnowskiego am rückwärtigen Grundstücksrand bis ul. Helmska.
 - parallel zur ul. Helmska am rückwärtigen Grundstücksrand bis Ecke ul. Dobrowolskiego.
 - Von Ecke Dobrowolskiego parallel zum Bahndamm bis Ecke ul. Traugotta und ul. Kapki.
 - ul. Kapki bis Platz Zwirner.
 - Ecke Platz Zwirner und ul. Na Złotej bis Ecke Nadwiślańska.
 - ul. Nadwiślańska bis ul. Krakusa.
 - ul. Krakusa bis Ecke ul. Wile Szwecji.
 - ul. Wile Szwecji bis Ecke Józefińska.
 - Józefińska bis Ecke Brodnickiego.
3. Die innerhalb des Judenwohnbezirks vorhandenen Wohnungen haben am 20. März 1941 den Wohnungseigentümern des jüdischen Wohnbezirks zu verlegen. Wohnungen werden durch die städtische Wohnungskommission zugewiesen. Im jüdischen Wohnbezirk können Wohnungen auch im direkten Eigentum der Eigentümerinnen sein. Die Eigentümerinnen müssen die Wohnungen am 20. März 1941 den Wohnungen im Judenwohnbezirk nicht verlassen haben, sondern zugewiesen werden. Nach dem 20. März 1941 den Wohnungen im Judenwohnbezirk nicht verlassen haben, sondern zugewiesen werden. Nach dem 20. März 1941 den Wohnungen im Judenwohnbezirk nicht verlassen haben, sondern zugewiesen werden.
4. Die sind innerhalb des jüdischen Wohnbezirks wohnenden Juden haben bis zum 20. März 1941 in den Judenwohnbezirk zu verlegen. Wohnungen im jüdischen Wohnbezirk werden durch die städtische Wohnungskommission zugewiesen. Im jüdischen Wohnbezirk können Wohnungen auch im direkten Eigentum der Eigentümerinnen sein. Die Eigentümerinnen müssen die Wohnungen am 20. März 1941 den Wohnungen im Judenwohnbezirk nicht verlassen haben, sondern zugewiesen werden. Nach dem 20. März 1941 den Wohnungen im Judenwohnbezirk nicht verlassen haben, sondern zugewiesen werden.
5. Werkstätten, Geschäftsbüros und sonstige Einrichtungen der Juden, die innerhalb des jüdischen Wohnbezirks liegen, bleiben von der Umwandlung vollständig unberührt, sie dürfen die Wohnungen ebenfalls benutzt werden.
6. Nichtjuden in der Wohnbezirk und der Aufenthalt im jüdischen Wohnbezirk verboten.
7. Nichtjuden in der Wohnbezirk und der Aufenthalt im jüdischen Wohnbezirk verboten.
8. Nichtjuden in der Wohnbezirk und der Aufenthalt im jüdischen Wohnbezirk verboten.
9. Nichtjuden in der Wohnbezirk und der Aufenthalt im jüdischen Wohnbezirk verboten.
10. Nichtjuden in der Wohnbezirk und der Aufenthalt im jüdischen Wohnbezirk verboten.
11. Nichtjuden in der Wohnbezirk und der Aufenthalt im jüdischen Wohnbezirk verboten.
12. Nichtjuden in der Wohnbezirk und der Aufenthalt im jüdischen Wohnbezirk verboten.
13. Nichtjuden in der Wohnbezirk und der Aufenthalt im jüdischen Wohnbezirk verboten.

R. J. Sandbergerowicz

Der Chef des Bezirks Krakau
Dr. WACHTER
Gouverneur

Krakau, am 3. März 1941.

Niemcy wybrali na getto najobrzydliwszą stronę Podgórza. Tu ciasno natłoczone, ohydne domiszcza – tam wolne place i Planty.

W dniu przeprowadzki do getta walczyłam ze smutkiem i łzami...[...]. Jedną stroną sunęły platformy i wozy meblowe przeładowane gratami naprzód – drugą Polacy w odwrotnym kierunku, bo ludzie z tej części Podgórza musieli opróżnić mieszkania dla nas. Że ten Kazimierz nagle będzie pełen „aryjczyków”.

Halina Nelken

„Było pięknie i słonecznie, nie wytrzymałam, poniosło mnie w stronę Krzemionek. Chciałam patrzeć, jak budują mur, który miał oddzielać getto od normalnego świata. Poszłam jeszcze kawałek dalej. Stała tam kapliczka, wokół niej kręciły się dzieci, bawiły się w chowanego. Stałam i patrzyłam. Miałam wielką chęć dołączyć do zabawy.

– A skąd ty jesteś? – zaczepił mnie jeden z chłopców.

Pokazałam, że tam, z dołu.

– Z getta?

– Tak, z getta.

W tym momencie zaczęły mnie targać za warkocze. Biegały w koło i wykrzykiwały:

– Żydówka! Żydówka!

Było ich kilkoro, szturchały mnie i tarmosiły, upadłam.

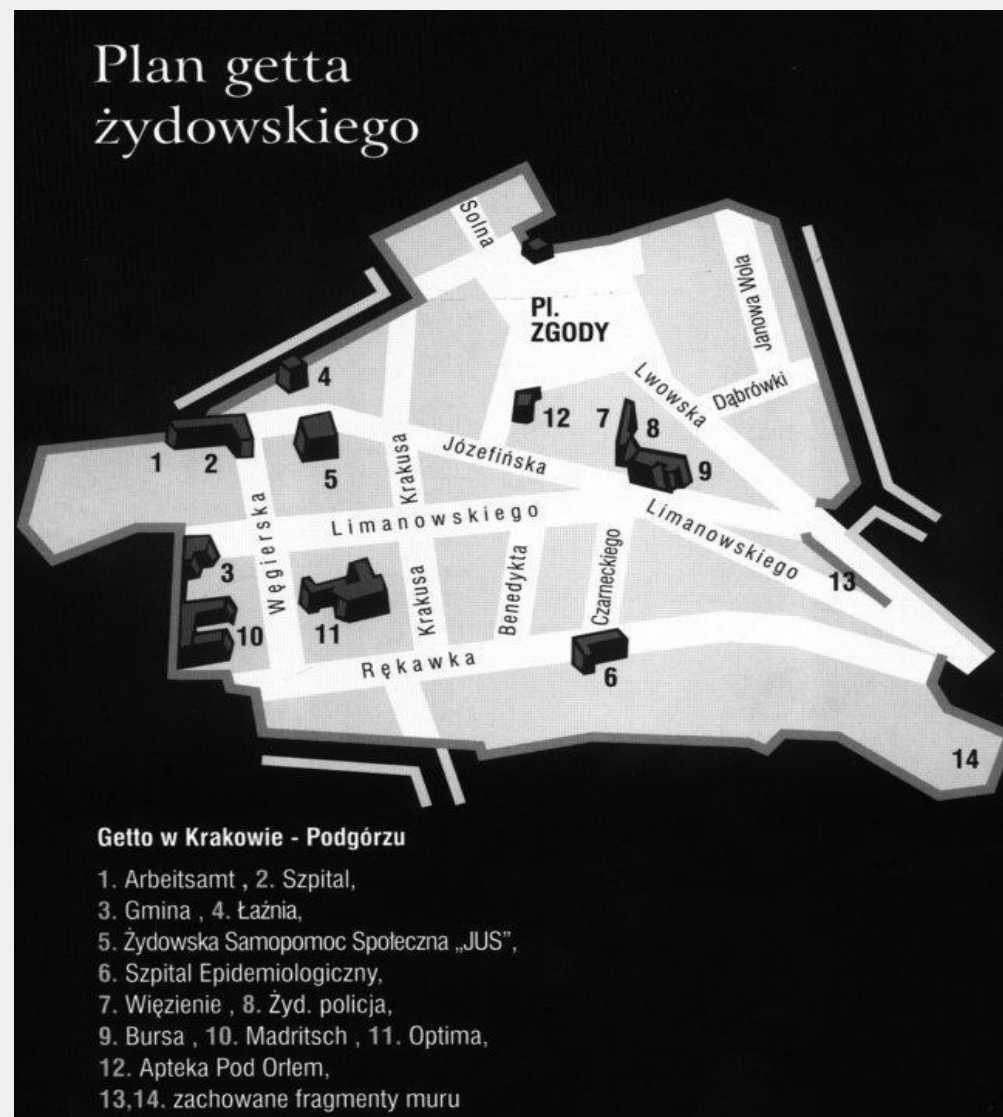
Nic mi się nie stało, ale rozsłochałam się głośno. Ktoś się nade mną pochylił. To robotnik, który pracował przy stawianiu muru. Krzyknął na moich prześladowców:

– Wynocha stąd! To takie samo dziecko jak i wy!”

Stella Muller-Madej

Plan getta krakowskiego

Życie codzienne w getcie krakowskim

- maj 1941 r. - 10 873 osoby (5839 kobiet i 5034 mężczyzn)
- styczeń 1942 r. - 16 310 Żydów (7551 mężczyzn i 8759 kobiet)
- kwiecień 1942 r. - 17 163 osoby (7726 mężczyzn i 9437 kobiet)
- Ciasnota – ok. 3176 izb dla blisko 20 tys. mieszkańców
- „cztery osoby na okno”

Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 2-6156

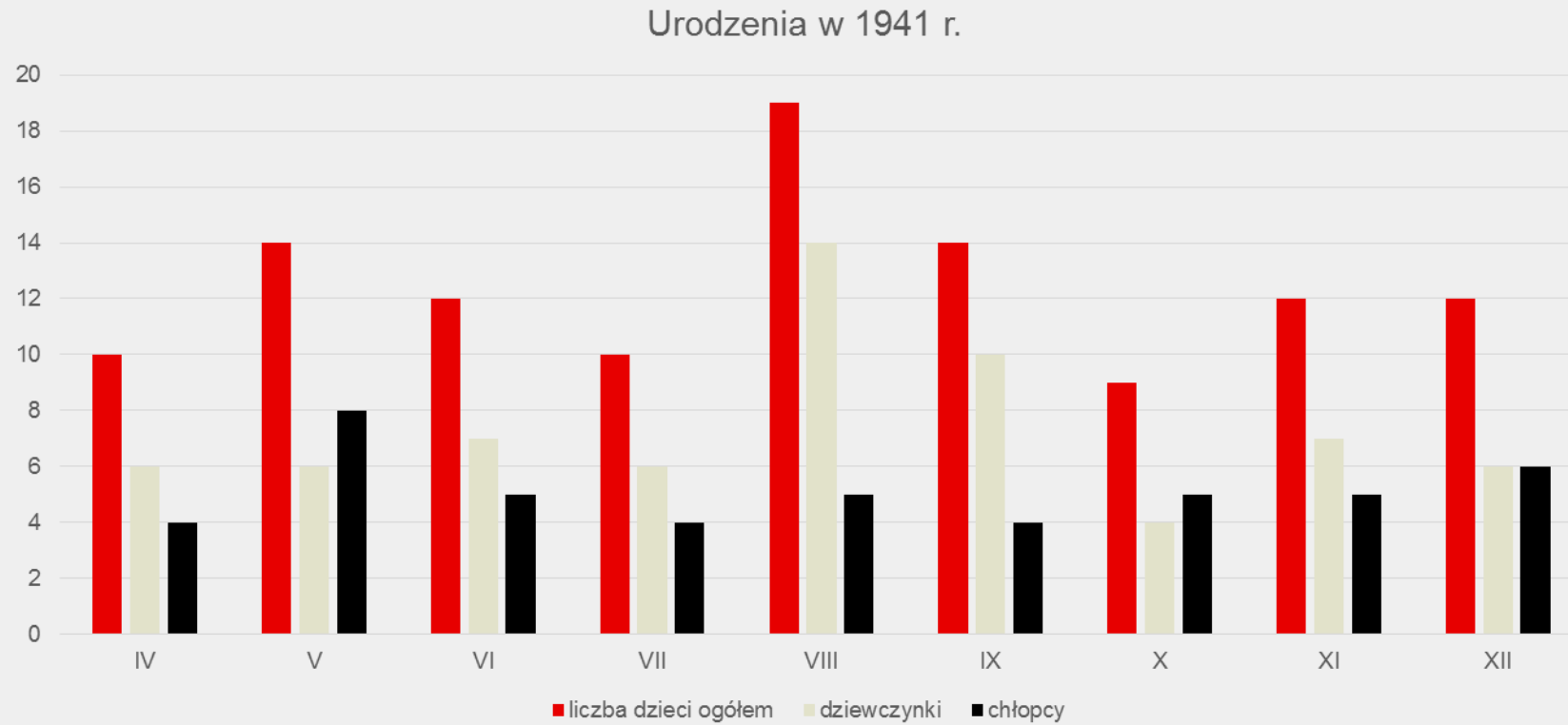
Życie rodzinne w getcie krakowskim

Gospodarstwo domowe nasuwa coraz więcej kwestii trudnych do rozwiązania. A więc przede wszystkim należy rozwiązać problem ciężki i bardzo aktualny: jak z najskromniejszych możliwości wyciągnąć maksimum korzyści, aby ułatwić życie sobie i najbliższym? Odpowiedź jest prosta: dobra gospodyni domu niczego nie wyrzuca i dziś przy ciężkich warunkach kupna zadawała się rzeczami, znalezionymi w swojej szafie i bieliźniarce, które zostały dawniej odłożone jako niepotrzebne. W każdym domu zapewne w różnych kątach i zakamarkach ukrywa się wiele rzeczy, które dziś oddadzą nam nieocenione usługi.

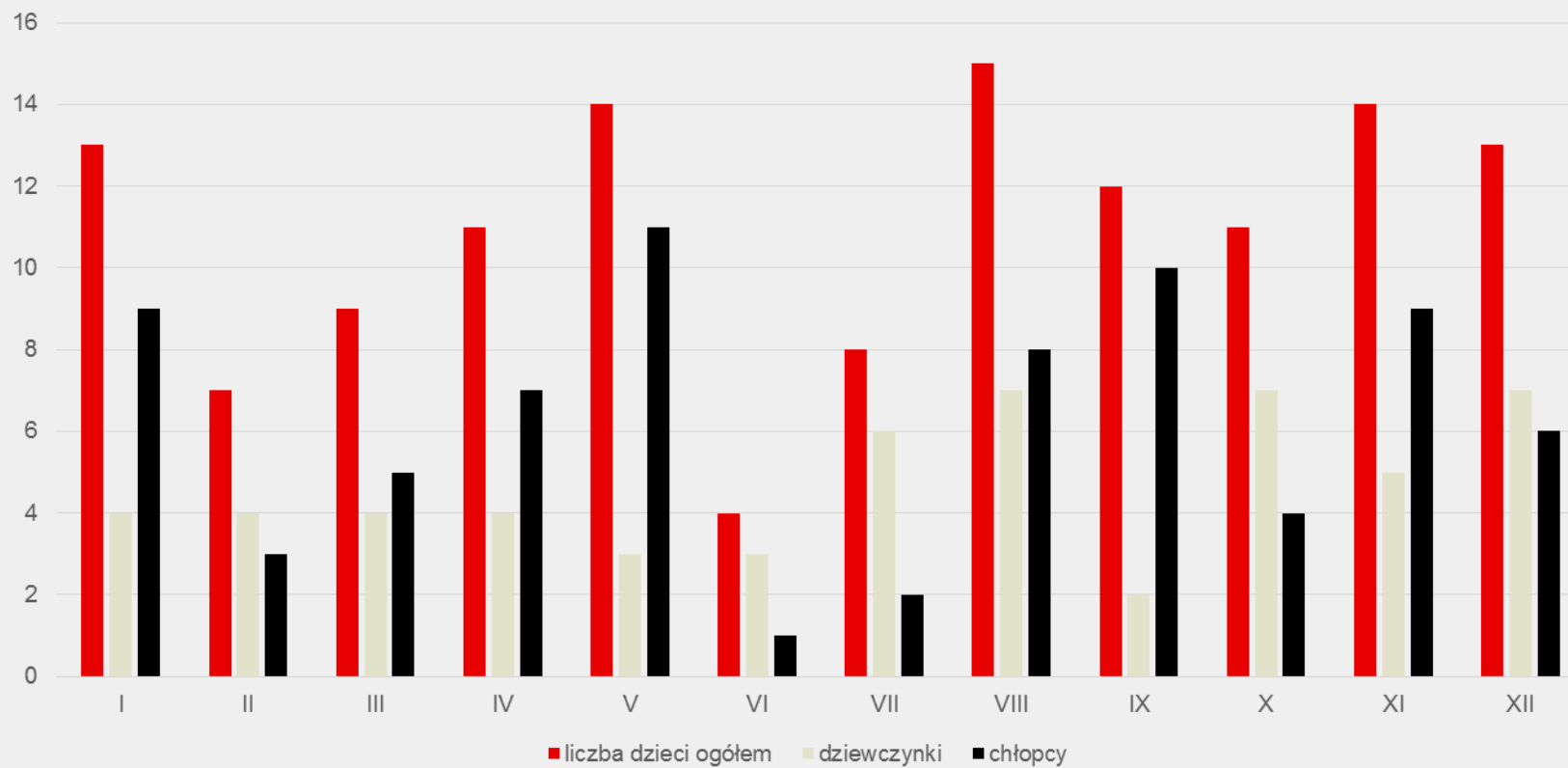
Już od kilku dni jemy tylko ziemniaki, nie ma forsy. Węgiel też się kończy, a te sakramenckie mrozy ani myślą ustąpić.

We wspólnym, trzypokojowym mieszkaniu zajmujemy najmniej z pokoi. W pierwszym jest Igo Braw z żoną. Potem Rottersmann z żoną i czteroletnią córeczką [...] W pokoju środkowym mieszkają Neigerowie z dwójką niesympatycznych dzieci.

Urodzenia w getcie krakowskim

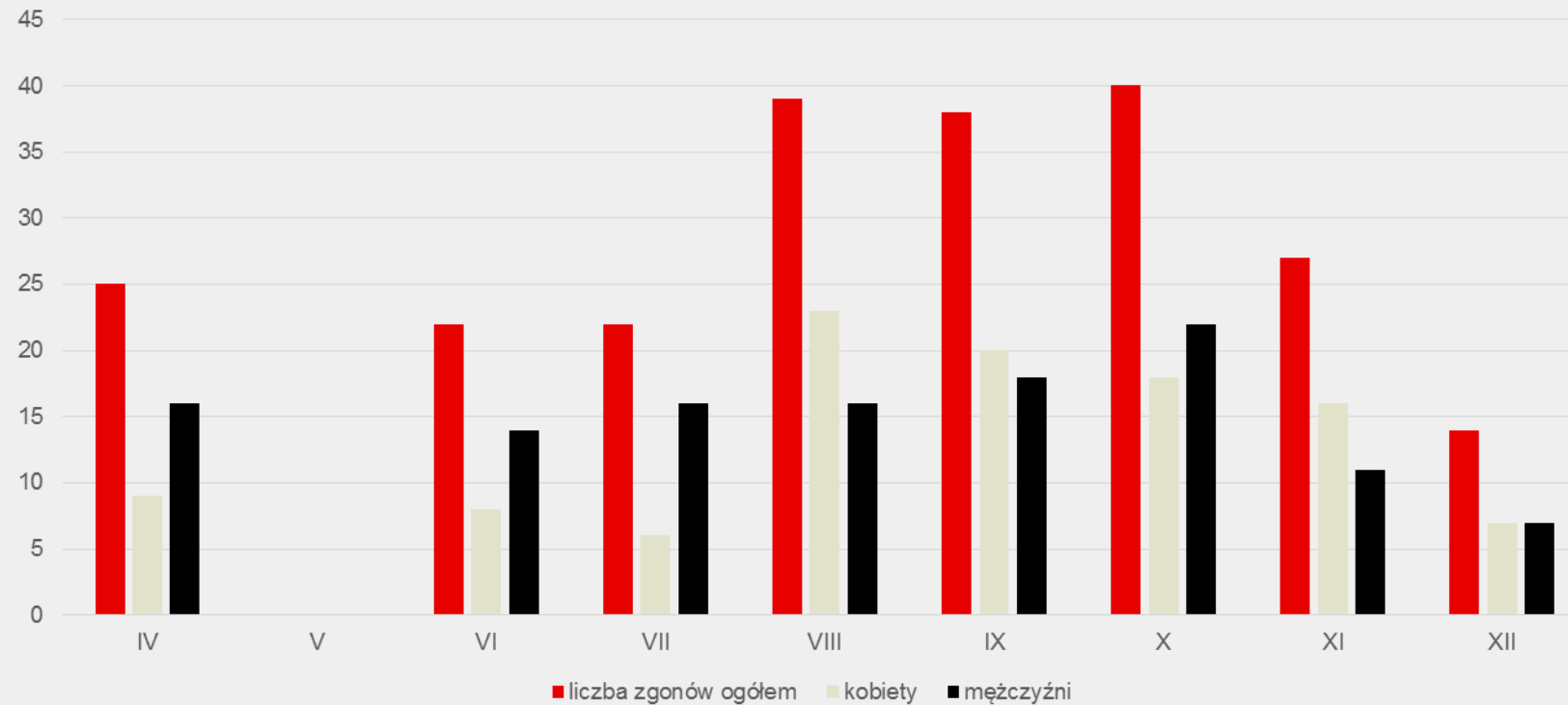

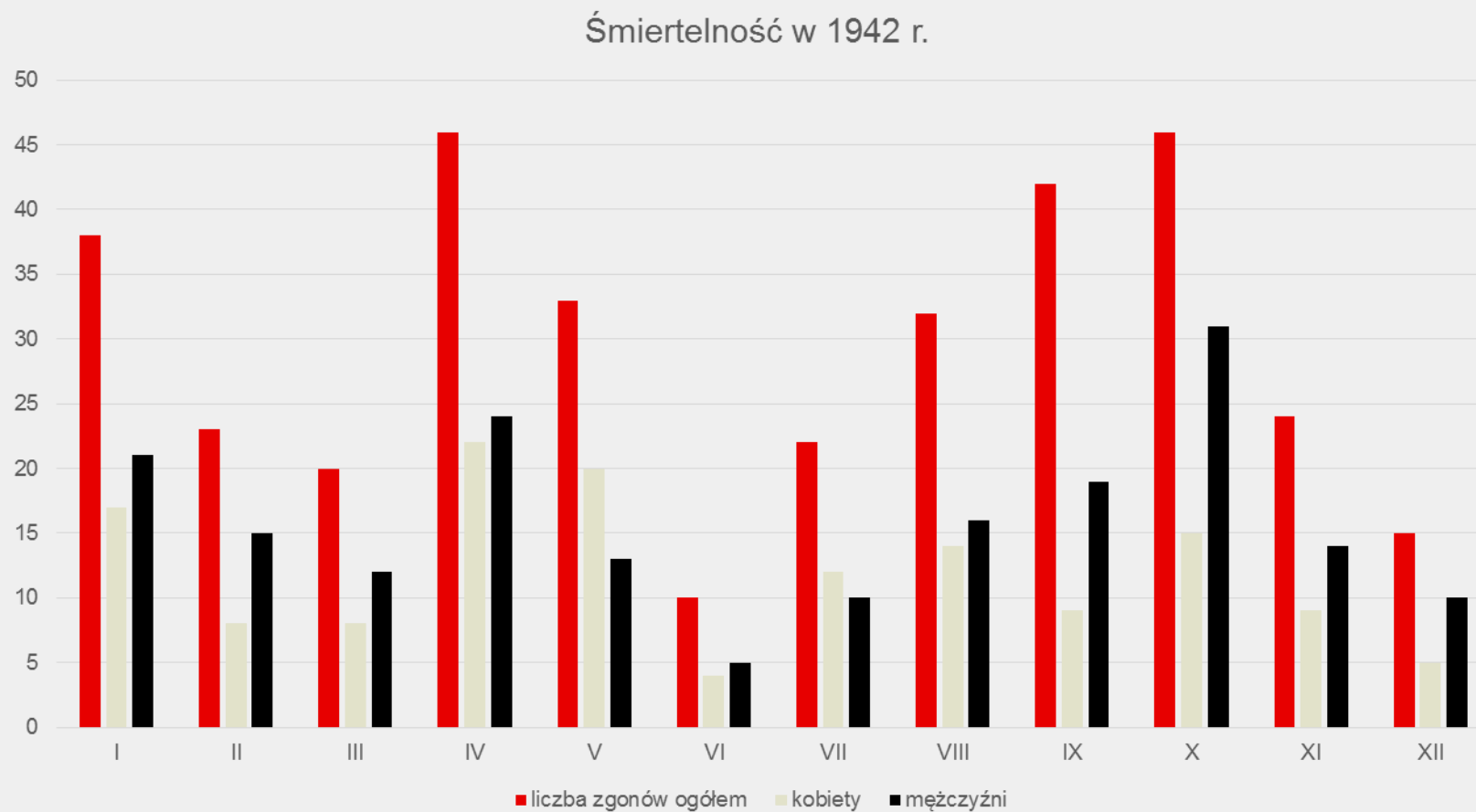
Urodzenia w 1942 r.

Śmiertelność w getcie krakowskim

Śmiertelność w 1941 r.

Instytucje pomocowe w getcie krakowskim

- Sierocińce (główny przy ul. Krakusa 8)
- Żydowska Samopomoc Społeczna (ul. Józefińska 18)
- Dom Starców Żydowskich (ul. Limanowskiego 15a)
- Zakład dezynfekcyjny (ul. Józefińska 6)

Opieka medyczna

- Na rogu Józefińskiej 14 i Węgierskiej 18 w latach 1941-1943 znajdował się Szpital Żydowski
- **Usługi:**
 - chirurgiczne (przy ul. Józefińskiej 14)
 - ginekologiczne i położnicze (ul. Benedykta 3/7),
 - okulistyczne (ul. Józefińska 14),
 - neurologiczne (ul. Limanowskiego 42/6),
 - laryngologiczne (ul. Limanowskiego 4)
 - dentystyczne (ul. Krakusa 15/5)
 - choroby weneryczny oraz skórne (ul. Józefińska 14)

Apteka w getcie krakowskim

- Tadeusz Pankiewicz oraz Irena Drożdżikowska, Helena Krywaniuk oraz Aurelia Danek
- Plac Zgody 18
- Miejsce ukrywania się w trakcie akcji deportacyjnych
- „Punkt obserwacyjny”

Praca w getcie krakowskim

Młodych żydów i żydówki [sic!] nie mających żadnego zatrudnienia Arbeitsamt przydziela do dorywczej pracy dla placówek niemieckich rządowych oraz prywatnych jak organizacja Todt, którzy wykonują różnego rodzaju prace fizyczne.

ŻSS

- Warsztaty pracy
- „Optima”
- Oficjalne spisy profesji wykonywanych w getcie (26 grup zawodowych)

Życie religijne w getcie krakowskim

Widziałem sędziwych starców o siwych brodach i pejsach, ubranych w rytualne szaty, kiwających się rytmicznie, wsłuchanych w żałosny ton śpiewów kantora. W każdej kamienicy getta, niemal w każdym domu żarliwie odmawiano modlitwę za umarłych, zwaną kadisz. Widziałem stare Żydówki w haftowanych, koronkowych szalach, stojące w bezruchu, ze szklanymi, nieruchomymi oczyma, zasłuchane w monotonny śpiew modlitwy, zastygłe w bólu i trwodze o siebie i swoich najbliższych.

Tadeusz Pankiewicz

Życie religijne w ghetcie nie uległo zmianie. Żydzi ortodoksyjni w głębokiej wierze nie odstąpili ani o krok od wiekowej tradycji. Było kilka bożnic, w których modły odprawiano żarliwie trzy razy dziennie. Przestrzegano rytuału jak w czasach normalnych i w najcięższych chwilach nie zaniedbywali pobożni Żydzi praktyk religijnych.

Rabin Menasze Lewertow

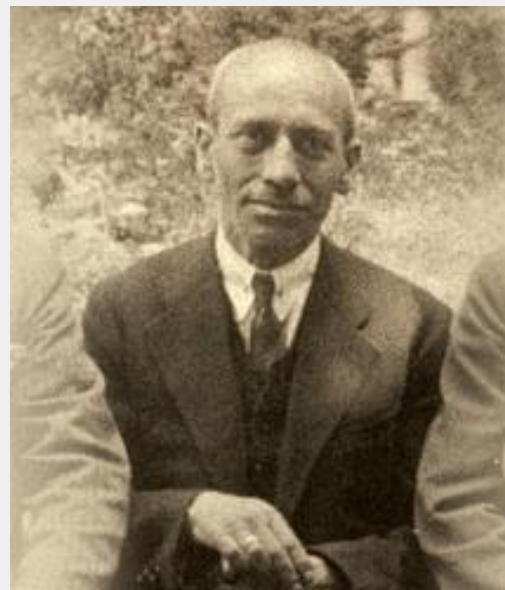
Życie religijne w getcie krakowskim

- Sala w budynku fabryki „Optima” przy ul. Węgierskiej 9
- Dom Modlitwy przy ul. Węgierskiej 7
- Synagoga (Dom Modlitwy) Zuckera przy ul. Węgierskiej 5
- Bożnica „Bikur Cholim” przy ul. Limanowskiego 13
- Bożnica skawińskiego rabina Symche Frankela przy ul. Józefińskiej 3
- Rabin Mordko Hirsch Spira oraz rabin Saul Ettinger

Życie kulturalne w getcie krakowskim

- Od 20 czerwca 1941 r. do połowy 1942 r.
- Koncerty, występy taneczne, recytacje wierszy
- Orkiestra w getcie
- Dochód na cele charytatywne
- „Miesiąc Dziecka”
- Kawiarnie („Polonia”)

*Krakowie, bądź mi pozdrowiony
– przed domem czeka zaprzężony wóz,
jak psa mnie gnają stąd,
ostatni raz widzę może
miejsce tak bliskie i znajome,
na grobie matki wypłakałem serce,
ostatnią łzę zwilżyłem kamień ojca,
święta ta ziemia... .*

Mordechaj Gebirtig

Artystki getta krakowskiego

Pani E[wa] Kreisberg-Kołodgórska podbiła publiczność walcem Sommerfelda. Młoda i urocza tancerka wykazała, że umie efektownie na scenie – nawet małej – zrealizować swe pomysły artystyczne, niepozbawione inwencji oraz wątku pantomimicznego.

„Gazeta żydowska”

Mnie osobiście najlepiej podoba się Ewa Kołodgórska i Anula Tropmann. Przecież obydwie mają bardzo jasne włosy, splecione w grube warkocze, i obie mają drobne, małe twarzyczki.

Renia Knoll

Rosner's Player

Deportacje do obozu zagłady w Bełżcu

I deportacja – czerwiec
1942 r.

II deportacja –
październik 1942 r.

6 grudnia 1942 – podział
getta

Tyle ludzi zabrano, naszych kolegów, koleżanki. Śmierć panowała nad gettem [...]. Cierpieliśmy, jakby wszystko w nas umarło.

Estera Friedman

Obok osób starszych przy pierwszym wysiedleniu, musiano wywieść także pewną ilość dzieci, gdyż jak sobie przypominam, późnym wieczorem, gdy do getta powróciły pieszce kolumny żydowskie z prac [...] to matki owych dzieci nie zastawszy ich w domu, zaczęły lamentować i przez cały wieczór płacze i „wycia” owych kobiet dochodziły do apteki.

Irena Drożdżikowska

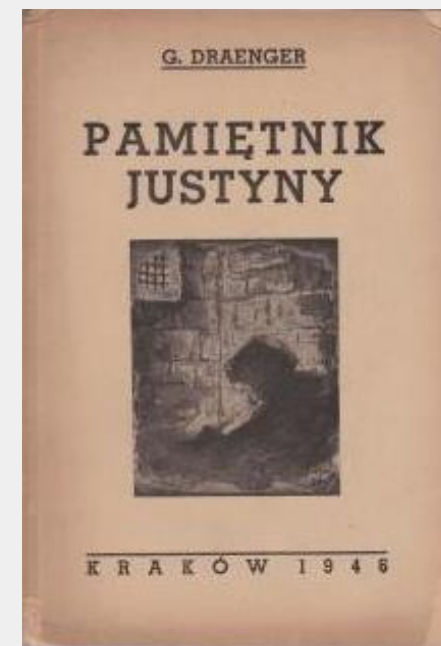

Żydowska konspiracja w getcie krakowskim

Po wysiedleniu czerwcowym nagle otworzyły się oczy młodzieży żydowskiej, zrozumiała [...] – wysiedlenie to śmierć w krematoriach – to ostateczny koniec [...]. I nastąpiła reakcja.

Wiedzieliśmy dobrze, że prędzej czy później czeka nas śmierć, ale o ile piękniejsza i lepsza w czynnej walce niż w biernym poddaniu się.

Cesia Frymer i Pola Warszawska

Likwidacja getta krakowskiego 13-14 marca 1943 r.

- Likwidacja instytucji opieki społecznej
- Ok. 2 tys. osób zamordowano na miejscu
- Bliżej nieokreślona grupa osób trafiła do KL Auschwitz
- 8 tys. osób przeprowadzono do ZAL Plaszow

Ludzie potracili zupełnie głowy. Wielu zaryzykowało przeprawę przez kanały, którymi można było dostać się do Wisły. Szczególnie mający dzieci wazyli się na ten ostateczny krok. Groziła im utrata dzieci.

Nastrój panuje okropny. Zdenerwowanie szalone, ruch na ulicach nie do opisanie. Krzyki nawołujących się nawzajem ludzi, bieganina obładowanych rzeczami, szukających swych placówek i swych najbliższych. W samym getcie kręci się właściwie kilkunastu Niemców z Amonem Göthem na czele, który z automatem w ręku ugania się po ulicach. On i jego świta z nieodłącznymi psami Ralfem i Rolfem potęgują nastrój zdenerwowania. Odemani biegają jak oszalali.

Tadeusz Pankiewicz

Chodziłam po wojnie po tych ulicach [Kazimierza]. Najpierw Szeroką, gdzie raz w tygodniu był jarmark, potem weszłam w ulicę Józefa. [...] Weszłam na pl. Wolnica, gdzie mieszkała babcia. Na Wolnicy stał ratusz i duża szkoła, potem udałam się na ul. Krakowską, tu zawsze był wielki ruch, dużo sklepów i Żydów w czarnych kapotach i futrzanych czapach, którzy mówili po polsku tak ładnie, że nawet Polacy byli z tego dumni, jak ich Żydzi mówią po polsku [...]. Boże, jaka ta ulica była teraz pusta i cicha, jak grób. Byłam też na placu Żydowskim, czego tam przed wojną nie można było kupić? Wszystko co dusza zapragnie: jarzyny, owoce, mięso. [...] Był tam taki ruch, że trudno się było przepchać. A teraz – pusto.

Ester Friedman

Ta wieczna tłumna nieobecność jest tutaj dla mnie bardziej namacalna niż gdziekolwiek indziej na świecie. Jak żyć, skoro wiesz, że wszyscy ludzie, których wtedy znałeś – rodzina, przyjaciele, sąsiedzi, nauczyciele, sklepikarze, żebracy – zginęli: z głodu, od kuli, od gazu, w mękach; i że ty sam, tylko przez jakiś przypadkowy zbieg okoliczności, nie zginąłeś wraz z nimi? Nie umiem tego wyrazić słowami, myślę, że takie słowa nie istnieją.

Rafael Scharf

Agatstein-Dormontowa D., *Żydzi w Krakowie w okresie okupacji niemieckiej*, „Rocznik Krakowski” 1949–1957, t. 31, s. 185–223.

Akavia M., *Jesień młodości*, Oświęcim 1996.

Bau J., *Czas zbezczeszczenia. Wspomnienia z czasów drugiej wojny światowej*, Kraków 2006.

Biberstein A., *Zagłada Żydów w Krakowie*, Kraków 2001.

Chwalba A., *Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002.

Graf M., *The Kraków Ghetto and the Płaszów Camp Remembered*, Tallahassee (FL) 1989.

Grądzka-Rejak M., *Kobieta żydowska w okupowanym Krakowie (1939-1945)*, Kraków 2016.

Jarkowska-Natkaniec A., *Wymuszona współpraca czy zdrada? Wokół przypadków kolaboracji Żydów w okupowanym Krakowie*, Kraków 2018.

Knoll R., *Dziennik*, wstęp i oprac. J. Kowalska-Leder, Warszawa 2012.

Kraków – czas okupacji 1939–1945 [katalog wystawy], Kraków 2010.

Müller-Madej S., *Dziewczynka z listy Schindlera. Oczami dziecka*, Kraków 2001.

Nelken H., *Pamiętnik z getta w Krakowie*, Toronto 1987.

Pankiewicz T., *Apteka w getcie krakowskim*, Kraków 2012.

Rączy E., *Zagłada Żydów w dystrykcie krakowskim w latach 1939–1945*, Rzeszów 2014.

Zimmerer K., *Zamordowany świat. Losy Żydów w Krakowie 1939–1945*, Kraków 2004.

Zimmermann H. Z., *Przeżyłem, pamiętam, świadczę*, Kraków 1997.